

**Szabó Miklós<sup>1</sup>**

**Jog/tudomány<sup>2</sup>**

*Absztrakt*

Minthogy a tudományosság mintáját és mércéjét az egzakt tudományok – kitüntetetten a természettudományok – kínálják, a jogtudomány védekező pozícióba szorul. A jogtudomány mint gyakorlati, cselekvésre irányuló tudás, dogmatikai természettel bír. Ez azt jelenti, hogy egyedi esetek által felvetett kérdéseket kell megválaszolni, azonban ez nem lehetséges bizonyossággal: megállapításait nem tudásként, hanem (igazolt) vélekedésként tudja megfogalmazni. A tanulmány vizsgálat alá veszi egyfelől a jog-, másfelől a természettudományok karakterét a jog mint mesterség, az ítélőerő, a két természet, a kritikai racionalizmus, a narrativitás címek alatt, és arra következtet, hogy bár e két tudományterület karakterjegyei a XX. század során jelentősen közelítettek egymáshoz, az a logikai tér, amelyben megfogalmazzák tételeiket, fenntartja a jellegbeli különbségeiket.

*Kulcsszavak:* jogtudomány, természettudomány, jog mint mesterség, ítélőerő, második természet, kritikai racionalizmus, narrativitás

*Abstract*

As the model and measures of scientificity are served by exact sciences, legal scholarship finds herself in dire straits. Legal scholarship covers practical knowledge, aimed at activity and has doctrinal nature. This means she has to answer questions raised by particular cases without possibility of certainty: her claims cannot be presented as (true) knowledge, just (justified) opinion. The paper examines the characteristics of legal scholarship on one side and of sciences on the other, under titles of law as craft, judgement, two natures, critical rationalism, narrativity. The conclusion is that though the features of these two academic areas has been drawing closer to each other during 20<sup>th</sup> century, their characteristic differences remained the same thanks to the differences of logical spaces within the frames of which they present their theses.

*Keywords:* legal scholarship, science, of law as craft, judgement, second nature, critical rationalism, narrativity

---

<sup>1</sup> Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, professor emeritus

<sup>2</sup> DOI 10.59558/jesz.2024.4.135

A jogtudomány tudományos státuszát illetően a korábbi elemzéseim során két fő megállapítást fogalmaztam meg. Az egyik a jog dogmatikai természetének tételéből fakad.<sup>3</sup> *Ubi ius, ibi dogmata*: a jog létehez, pontosabban élet- (vagyis működés-) képességéhez nélkülözhetetlen egy interfész a tételes joganyag és a joggyakorlat között, melyet a dogmák („tételek”) szolgáltatnak. Ezek kimunkálását azonosíthatjuk dogmatikai tevékenységként, miközben „dogmatikának” a dogmák rendszerbe foglalt egységét nevezhetjük. A jogdogmatika esetében ezt a lépést a klasszikus római jog korszakára tehetjük; nem véletlen, hogy jogképünk és jogszemléletünk alapját mindmáig erre vezethetjük vissza. E munkát akkor a jogtudósok végezték el, akik maguk nem joggyakorlóként, de *responsum*aikkal a joggyakorlók (tisztviselők, laikusok) segítségére sietve dolgozták ki tételeiket. A jogtudósok bevonása nem elkerülhetetlen e feladatba: a *common law* jogcsaládban a bírókra maradt a feladat, hogy az – általuk jogi doktrínának nevezett – jogdogmatikát kidolgozzák.

A másik megállapítás a jogtudomány ebből is következő sajátosságára: annak *gyakorlati* tudomány jellegére vonatkozik. Miközben a tudományok funkciója az, hogy a valóságra vonatkozó igaz állításokat fogalmazzanak meg és igazoljanak, addig a (jelzettek szerint szükségképpen dogmatikai) jogtudomány nem érheti be ezzel. Bár a dogmatikai tételek is a jogi normák tartalmára és – ebből következő – alkalmazási körére fogalmazzanak meg állításokat (jogdogmatikai propozíciókat), ezeknek – a normákkal igazolhatóan – igaz/hamis jellege kiegészül az eredendően a normákat kísérő érvényes/érvénytelen értékpárral, hiszen az igaz/hamis állítások a helyes/helytelen aktusok azonosítását szolgálják. Ezért, hogy a gyakorlati tudományok (amilyen a jogtudomány is) nem hagyhatja hátra az alkalmazási eseteinek partikularitását, ahogyan azt az egzakt tudományok által felállított törvények teszik, hanem folyton vissza kell lépniük a konkrét esetekhez, hiszen a megválaszolendő kérdéseket ezek intézik hozzá. Ezért nem tudnak együtt szállni a magasban az egzakt tudományokkal, és kényszerülnek folytonos (ön)igazolásra kisebbségi érzésük kompenzálásaként.

## I. A kritika

A minderre vonatkozó legátfogóbb és legátgondoltabb – bár korántsem az egyetlen – kritika Bódig Mátyás tollából származik.<sup>4</sup> A hivatkozott kritikák itt releváns kiindulópontja a „bizonyosság” kérdése, jelesül, „hogyan specifikusan a bizonytalanság körülményei között hozott döntés kihívása hívja életre a dogmatikát. Egész pontosan, »dogmákra akkor van szükség, ha cselekvésbe torkolló döntést kell hoznunk, s döntésünkben nem támaszkodhatunk bizonyosságra.« Ennek megfelelően dogmákat, illetve dogmatikai rendszereket alapvetően azért alkotunk, hogy ezt a bizonytalanságot csökkentjük, vagy legalábbis kontrolláljuk.”<sup>5</sup> Bódig észrevétele szerint e felfogás háttérében két előfeltevés áll: egyrészt az, hogy a tudományok törekszenek és képesek a bizonyosság elérésére; másrészt az, hogy a tudomány/gyakorlat megkülönböztetése az általános/partikuláris különbségen alapul – vagyis a tudományok episztemológiai igénye az általános tételek felállítása, a partikularitásoktól való eltávolodással.

<sup>3</sup> Szabó Miklós: A jogdogmatika előkérdéseiről. Bíbor, Miskolc, 1996. Uő: *Ars iuris: A jogdogmatika alapjai*. Bíbor, Miskolc, 2005. Uő: *A jogdogmatika hivatása*. In Szabó Miklós (szerk.): *Jogdogmatika és jogelmélet*. Bíbor, Miskolc, 2007. Uő: *A jogdogmatika jogformáló szerepéről*. In Bódig Mátyás – Zódi Zsolt (szerk.): *A jogtudomány helye, szerepe és haszna*. MTA TK JTI – Opten Informatikai Kft., Budapest, 2016. Végül ugyanez a megközelítés: Uő: *A jogeset elmélete*. Bíbor, Miskolc, 2022.

<sup>4</sup> A tárgybéli kritikákhoz lásd Bódig Mátyás: *Jogelméleti összefüggések Szabó Miklós jogdogmatikájában*; Gyórfi Tamás: *Muszáj Herkules? Jogdogmatika hala(n)dóknak*; Bencze Mátyás: *A jogász dogmatikai tevékenység és a bírói döntés helyessége*; mindegyik In Hegyi Szabolcs – Vinnai Edina – Zódi Zsolt (szerk.): *Orbis Iuris*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006.

<sup>5</sup> Bódig: i.m. 29. o.

E kétdimenziós felfogás azonban, mondja, nem tud számot vetni a társadalomtudományokkal, de nem vet számot azzal sem, hogy a természettudományok sem ígérnek bizonyosságot, sőt, éppen a bizonytalanság, a vitathatóság önkorrekciójuk és fejlődésük mozgatórugója. Továbbá az általános/partikuláris dinamikája nem a tudományok, hanem minden tudásnem sajátos jegye, tehát nem alapítható rá a bírált megkülönböztetés. Bár az egzakt tudományok általános tételek és elméletek felállítására törekszenek, e törekvés indítékát és eredményei tesztjét partikuláris, magyarázatot igénylő tények képezik. Vagyis az általánosítás végső célja éppen a partikuláris jelenségek megértése. Javaslata ezért a diszciplináris különbségek értelmezésére egyrészt a természet- és társadalom-tudományok reflexivitása eltérő módjának és szintjének azonosítása, másrészt e diszciplínák művelésének eltérő módjának: a magyarázó és a normatív fókusz eltérő alkalmazásának figyelembe vétele.

Az előbbiekkal is összefüggő további észrevétel a filozófiai hagyományhoz való kifogásolható viszony. Itt arról van szó, hogy jogosult-e, indokolható-e, nem megtévesztő-e olyan antik gondolkodókra hivatkozni és támaszkodni, mint Platon vagy Arisztotelész, miközben saját világunk karakterjegyeinek formálódása az újkorig, legfeljebb a XVII. századig vezethető vissza. Ugyanekkor körvonalazódott az a fogalomkészlet is, amellyel a tudományok is élnek e világ birtokbavétele céljából, és amelyekkel maguk a tudományok is leírhatók. Helyes tehát erre a szellemi-filozófiai hagyatékra szorítkozni a félreértések és félremagyarázások elkerülése végett.

Kritikusaim jóval szélesebb köre észrevételezi tanulmányaim tárgyának, a jognak a társadalmi-politikai kontextusából való kiragadását, sőt kiszakítását, mintha egy ilyen jelentős intézményrendszer függetleníthető lenne attól a közösségtől, amely önmaga számára, saját céljaira azt létrehozta és fenntartja. Ebből ágaztatható le Bódig azon figyelmeztetése is, hogy a dogmatikai alaphelyzet teoretikus modellje sem függetleníthető a tényleges döntéshozatali gyakorlattól, vagyis egy olyan cselekvésemélet bevonásától, amely számol azokkal a motivációkkal (érdekekkel, értékekkel, elfogultságokkal stb.), amelyek akár a dogmatikai deliberációk megkerülésével vezetnek el a döntéshez. Vagyis a jog mikénti működése mellett számolni kell azzal is, ahogyan a világ(unk) működik. Ez már nyilvánvalóan a jogi realizmus, valamely jogszociológia vagy jogpszichológia programja.

## II. *Law as craft*

A tárgyalt jogi tudásnemet a *tekhné*hez sorolom, amely a mesterember tudása, akinek feladata a tudását konkrét esetekre vonatkoztatni, cselekvését azokhoz igazítani. Ezzel állítom szembe az *episztémét*, az elméleti tudást, amelynek birtokában olyan állításokat tudunk tenni tárgyunkról, amely képes igaz/hamis értéket felvenni. Ezek önmagukban csak igazság-igényű állítások, nem bizonyos, hogy objektíve is igazak, azonban a beszélő az „(úgy) tudom, hogy igaz” meggyőződésével nyilvánul meg, vagyis bizonyossági állításként terjeszti elő: biztos benne, hogy igaz, amit mond. Bár az ilyen állítás is cselekvés (is) a beszédaktus értelmében – az igazmondás *tette* –, s bár a mesterember is támaszkodik elméleti tudásra, a *tekhné* megkülönböztető jegye mégis az, hogy (elsődlegesen) nem igaz állítások megtételére, hanem cselekvő beavatkozásra tesz alkalmassá. Bódig Mátyás ugyanezt a kettősséget a '*knowing-that*' (*episztémé*) és a '*knowing-how*' (*tekhné*) megkülönböztetésével szemlélteti Jeremy Fantl meghivatkozásával, amihez azonban harmadikként – a *phronésisz*: az erkölcsi tudás megkülönböztetésére – bevezethetjük a '*knowing-whether*'<sup>6</sup> azonosítót abban az értelemben, hogy amiről tudom, hogy mit és hogy hogyan, azt *vajon helyes-e* megtennem.<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Bódig: i.m. 25. o. Hivatkozása Fantl, Jeremy: Knowing-How and Knowing-That. In Philosophy Compass, 2009/3. szám, 451-470. o.

<sup>7</sup> Arisztotelésznél persze nem olyan egyszerű – még csak nem is olyan egyértelmű – minden. A lélek két nagy

E felismerésekért persze nem kell visszanyúlni az antikvitásig, hiszen jól megfelel hétköznapi intuíciónknak is. Ami a jogi-jogtudományi reflexiót illeti, az a *law as craft*, vagy *legal craftsmanship* névvel jelzett teoretikus modellben ölt testet. „A jog nem művészet és nem tudomány. A jog egy mesterség” – szögezi le első mondatával Scharffs.<sup>8</sup> Hivatkozik és támaszkodik Llewellynre, akitől tanulságos lehet egy hosszabb idézet. „Egy mesterség létezése a működő know-how egy jelentős készletének létezését jelenti, amely egy azonosítható hivatás gyakorlására irányul. Ez a működő know-how jelentős mértékben átadható és átadásra is kerül az új belépőkre, nagy mértékben tudatos, többnyire elvekben és szakmai vagy hüvelykujj-szabályokban, valamint gyakorlatokban, fortélyokban és fogásokban artikulálódik, amelyek átadhatók és megtanulhatók a munka megkönnyítése és elvégzése érdekében. Egy jól működő mesterség továbbá kimunkál eszményeket, büszkeséget és felelősségtudatot a mesteremberekben. És minden élő mesterség többet tesz ehhez hozzá, mint bármely szabály; a szabályok nemcsak hogy nem mondanak el mindent, hanem, szó szerint véve, amit elmondanak is rossz. S miközben szavakkal is kifejezhetők olyan tények és elvárások, mint az eszmények, szakmai öntudat és morál, ezek elsődlegesen olyan szokásokban és attitűdökben testesülnek meg, élnek és működnek, amelyeket sokkal jobban lehet érezni és csinálni, mint elmondani. Mármint a fellebbezési bíraskodás a jogállami intézményrendszer jogi oldalának megkülönböztetett és centrális mestersége. A munka és a munkavégzők minden aspektusát a mesterségük formálja és hatja át.”<sup>9</sup>

Ezen a ponton felmerül a jogi-jogászi tudás és a jogtudomány viszonyának kérdése. Hátha a *tekhné* csak a jogászatot fedi le, és az *episztémé* a jogtudományt, amint voltak is törekvések e megkülönböztetésre. Valójában azonban a gyakorlati tudásterületeken ez nem olyan egyszerű, mint pl. az elméleti fizika–alkalmazott fizika relációjában. Bár mára bevetté vált az elméleti–klinikai orvoslás kettőssége, ez azonban csupán annak következménye, hogy az orvoslás technicizálódásával az orvostudomány át tudta játszani magát az „élő természettudomány” akadémiai kategóriájába – miközben a (klinikai) orvostudomány művelése (szinte) változatlanul esetközponitú maradt. A jog esetében ilyen technicizálódás elképzelhetetlen (bár ki tudja, mit hoz magával a mesterséges intelligencia). Azonban itt is az akadémiai szféra „tömegvonzása” játszik szerepet. Ahol a jogászi hivatásba belépés feltétele a diploma, és kapuőre az egyetem, ott a jogászképzés diszciplináris elhelyezése megkívánja a jogtudomány elismerését, és e tudománynak mint ilyennek a képzésbe csatornázását. Ahol viszont – mint a *common law* rendszerben a XIX. századig – e kritérium hiányzott, ott a jogászat megmaradhatott a számára kényelmes mesterség keretei között, átadása pedig a mester/tanonc

---

része az értelmes és az értelem nélküli lélekrész. Az előbbire tartozik a gondolkodás, az utóbbira a vágyakozás és a törekvés. Tovább osztható az értelemmel bíró lélekrész megismerő és megfontoló lélekrészre. Az utóbbi az érzékelhetőre és változóra vonatkozik, amivel kapcsolatban helye van megfontolásnak és elhatározásnak. A megismerés az, ami az igazságra irányul, és a léleknek öt formája szolgálhatja e törekvést: a mesterség (*tekhné*), amely egy célhoz elvezető cselekvés vagy annak terméke, a létrehozás; az okosság (*phronészisz*), a komoly erkölcsi cél érdekében alkalmazott helyes mérlegelés; az ész (*noúsz*), a tudományokat megalapozó végső premisszák intuitív felismerése; a tudomány (*episztémé*), amely a szükségszerű igazságokra irányul; és a bölcsesség (*szofia*), a magasabbrendű, szükségszerű tárgyra irányuló megismerés, az episztémé és a noúsz egyesítésével. Közülük az első kettő a lehetőségekkel foglalkozik, az utolsó három a szükségességekkel. A három lelki jelenség – érzelem, képesség, lelki alkat – közül az utóbbi az, amelynek révén elhatározás alapján, megfontoltan cselekedhetünk. E cselekvés mozgatói az erények, így az észbeli erények (mint a belátás, éleselméjűség, jó felfogás, emlékezés), illetve az erkölcsi erények (mint a mértékletesség, bátorság, igazságosság stb.). Megkülönbözteti továbbá az ítéletből vagy fogalomból táplálkozó meggyőződés három fajtáját, melyek a tudomány, az okosság és a vélemény (*doxa*). E kérdések Arisztotelész etikáinak képezik a tárgyát: *Nikomakhoszi etika*; *Eudemoszi etika*; *Nagy etika*.

<sup>8</sup> Scharffs, Brett G.: Law as Craft. In *Vanderbilt Law Review*, 2001, 2245-2347. o.

<sup>9</sup> Llewellyn, Karl N.: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*, The Common Law Tradition: Deciding Appeals. Little, Brown and Company, Boston-Toronto, 1960, 214. o. (Az Appellate Judging as a Craft of Law c. fejezetben.)

viszonyában. A mesterség mint gyakorlat és a tudomány mint elmélet között a közvetítést a dogmatika (a *common law*-ban a doktrína) teremtette meg, és formálta a jogtudományt dogmatikai tudománnyá, a jogot pedig tudós-joggá. Scharff ütközteti a (kézműves) mesterségeket a tömegtermeléssel és tömegtermékekkel is, ami nem tűnik vonatkozathatónak a jogra, azonban ha a terméken a jogtudást és a jogtudókat értjük, akkor ennek szabványosítása a csereszabatoságuk érdekében már megkívánja a szervezett jogászképzést.

### III. Ítéloerő

A mesterség létrehozó tevékenység, méghozzá a megrendelő egyedi igénye által kijelölt eredmény létrehozására irányul. *Arra* a lábra készüljön lábbeli, *arra* az alkatra öltözet, *arra* a házra tető. A mesterség konkrét esetekben nyilvánul meg, azokban él. Így *arra* az esetre kell szerkeszteni feljelentést, keresetlevelet, szerződést, ítéletet stb. Bár a mesterséggel és mesteremberrel kapcsolatban jellemzően a kézművességre, a manufakturális létrehozásra gondolunk, az szellemi foglalatosságra is értelmezhető. Egy blankettaszerződés vagy szerződésminta kipontozott helyeinek kitöltése nem igényel mesterembert, de egy komplex, egyedi igényt kielégítő szerződés megszövegezése már igen. A megrendelői igény pontos feltérképezése, a lehetséges megoldások végig gondolása és mérlegelése, a teljesítés gondos kivitelezése jó ítélőképességet kíván. „Végül is a jó ítélőerő a jogász vagy bíró elsődleges (vagy átfogó) mesterségbeli erénye. A jó ítélőerő fontossága valószínűleg magától értetődő a bírók esetében, amiként a belső megelégedettség is, amiben a bíró részesül, ha jól gyakorolta az ítélőképességét. Az ítélőerő fontossága talán kevésbé nyilvánvaló a gyakorló jogászok esetében. De ha jól gyakorolja ítélőképességét az ügyfelei érdekében, akiknek nagy szüksége van arra vagy egyébként sérülékenyek, nagyon valószínű, hogy annak kielégítése elégedettséget és professzionális beteljesülést biztosít a jogásznak is.”<sup>10</sup>

E ponton is felbukkan Sir Edward Coke alakja, aki korának és hazájának kiemelkedő jogász-mesterembere volt, és ennek magaslatáról intézte intelmét I. Jakab királyhoz: „[I]gaz, hogy Isten kiváló tudással és természeti adottságokkal áldotta meg Őfenségét; de Őfensége nem tanulta birodalmának, Angliának a jogát, azokat az eseteket pedig, amelyek alattvalóinak az életére, öröklésére, javaira és vagyonára vonatkoznak, nem a természetes értelem szerint kell eldönteni, hanem a jog mesterséges értelme és ítélete szerint, amely jog olyan mesterség, amely hosszú tanulást és gyakorlást igényel, mielőtt valaki eljuthat a megismerésig.”<sup>11</sup> Az idézett „*artificial reason and judgement of law*” nyilvánvalóan az *ars* – mesterség – szóból származik, s a ‘mesterséges’ itt mesterségbelit jelent. A jog védelme és a mesterség védelme a királyi autoritással szemben egyforma súlytal esik latba, és elválaszthatatlanok is egymástól.

Bár az ‘ítélőerő’ terminusa megfeleltethető az arisztotelészi ‘megfontolás’-nak, mai használata alapvetően Kanthoz, és *Az ítélőerő kritikájához* köthető. Itt az „ítélésről” van szó, eredendően a szépnek ítélésről, minthogy e mű az esztétika megalapozására szolgál. De az ítélet lehet igaznak ítélet, helyesnek ítélet, célszerűnek ítélet, sőt elő-ítélet, tév-ítélet, bal-ítélet is. „Mármost háromféle megismerhető dolog van – mondja Kant *Az ítélőerő kritikája* végén –: *a vélekedés dolgai* (opinabile), *a tényleges dolgok* (scibile), és a *hit dolgai* (mere credibile).”<sup>12</sup> A

<sup>10</sup> Scharffs: i.m. 2136-2137. o.

<sup>11</sup> Coke, Sir Edward: The Twelfth part of the Reports. In *Malcom, Joyce Lee (ed.): The Struggle for Sovereignty: Seventeenth-Century English Political Tracts*. Vol. I., Liberty Fund, Inc., Indianapolis, Indiana, 1999, 11. o. A vita kiváltója az volt, hogy a király saját személyében, a bíróság megkerülésével ítéletet hozott két fél vitájában. Ennek megsemmisítésekor azzal érvelt, hogy úgy gondolja, a jog az éssen alapul, és ő, mint mások is, a bírókhoz hasonlóan rendelkezik ezzel az ésszel. Erre hangzott el Coke válasza.

<sup>12</sup> Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*, 91. §., 439. o. A *puszta (a priori)* észeszmék nem tartoznak a megismerhető dolgok közé, tehát velük kapcsolatban vélekedni sem lehet.

különbségek oka nem magukban a dolgokban, hanem a rájuk irányuló megismerő aktusban rejlik. „Tehát a *vélekedés dolgai* mindenkor egy legalább magánvalósága szerint [önmagukban] lehetséges tapasztalati megismerés tárgyai (az érzéki világ tárgyai), amely [megismerés] számunkra azonban lehetetlen a képességnek pusztán olyan fokán, mint amilyen a mienk.”<sup>13</sup> A tények objektív létezése bizonyítható – vagy a tiszta ész révén (mint a geometriában), vagy tapasztalati bizonyítékok segítségével. A hit dolgai *a priori* elgondolandók, de nem hozzáférhetők és nem bizonyíthatók. Eszerint a múltbeli tények vagy a jövőbeni tényekre irányuló normatartalmak megállapítása csak a vélekedés szintjén lehetséges számunkra, minthogy sem a múltba, sem a normák „szférájába” nincs szabad bejárásunk. Az ítéletben egyesül a vélekedés érzéki intuíciója és a tudás fogalmi megértése, vagyis „lebontja az ősrégi megkülönböztetést az *episztémé* (tudás) és a *doxa* (vélekedés) között, ahol az előbbi a tudással és a tudattal, az utóbbi az érzékeléssel és a testtel áll kapcsolatban.”<sup>14</sup>

#### IV. A két természet

„A természet azt akarta, hogy az ember teljességgel önmagából hozza létre mindazt, ami túlmegy állati létének berendezkedésén, és semmilyen más boldogságban vagy tökéletességben ne részesedjék, mint amit önmaga, minden ösztöntől szabadon, saját eszével szerzett meg. A természet ugyanis semmit sem tesz feleslegesen, s a céljai eléréséhez alkalmazott eszközöket nem pazarolja. Mivel pedig az embert ésszel s az akarat ezen alapuló szabadságával látta el, így ez már világosan jelezte: milyen eszközökkel kívánta felszerelni. Mert úgy kellett lennie, hogy az embert ne ösztönei vezessék, s ne vele született ismeretek neveljék és gondoskodjanak róla – ellenkezőleg, mindezt magamagából kellett létrehoznia.”<sup>15</sup>

Ha metaforikusan értjük is az akarattal felruházott természetet, az világos, hogy az ember esetében a természetes/mesterséges különbségtevés nem problémamentes. A kérdés az, hogy természetes-e a tehén vagy a görögdinnye, illetve, általánosabban, az ember a természet alkotója vagy alkotottja-e. Az világos, hogy az ember a természeti evolúció folyamatai révén lép színre, amint az is, hogy az ennek eredményeként birtokába jutott eszeség és annak révén a szabadság képessé teszi e természet átformálására is. Ez a kettősség nyer kifejezést az ‘első természet’ és a ‘második természet’ fogalmában. „A szokás második természet, amely eltörli az eredetét” – eleveníti fel Pascal az ókori hagyatékot,<sup>16</sup> de pontosítja is a tétel két következményét. Az egyik az, hogy a második természet – a teremtett, a mesterséges – képes az első helyére lépni, vagyis az ember esetében maga a „természetes” sem létezhet és működhet anélkül, hogy az ember „mesterségesen” ne tételezné azt *mint* „természetest”.<sup>17</sup> A másik az, hogy az ember bármit képes a saját, második természete részévé tenni. A második természet az ember *igazi* természete. Ez a második természet nem szorul az első igazolására vagy támogatására: „a szokást csupán azért kell követnünk, mert szokás, nem pedig azért, mintha ésszerű vagy helyes volna.”<sup>18</sup>

<sup>13</sup> Uo. 440. o.

<sup>14</sup> Curran, Kevin: *Shakespeare’s Theater of Judgment. Six Keywords*. Edinburgh University Press, 2024, 57. o.

<sup>15</sup> Kant, Immanuel: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*. In Hermann István – Láng Rózsa – Radnóti Sándor (szerk.): *A vallás a puszta ész határain belül és más írások*, 61. o. Harmadik tétel.

<sup>16</sup> Pascal, Blaise: *Gondolatok*, 93. Az előzmény (persze) visszanyúlik Arisztotelészig, a Nikomakhoszi etika Második könyvéig: „Tehát nem a természettől, de nem is a természet ellenére fejlődnek ki bennünk az erények, hanem természettől fogva úgy vagyunk alkotva, hogy befogadhatjuk őket, viszont csak a szokás által lehetünk bennünk tökéletessé.” 1103a

<sup>17</sup> „Semmi nincsen, amit ne tudnánk természetünké tenni; nincsen semmi olyan természetes, amit ne tudnánk elveszíteni.” Pascal: *Gondolatok*, 94.

<sup>18</sup> Uo. 325.

Írva vagyon a Teremtés könyvében: „Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet, és hajtsátok birodalmatok alá...”<sup>19</sup> E birtokbaadási gesztus után mi lehet a birtokbavétel módja? Mi szükséges ahhoz, hogy majd fizikailag is birtokba tudja venni az ember, s akár el is tudja pusztítani a tenger halait, az ég madarait, a barmokat, mind az egész földet, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokat? Ehhez a nyelvre, s a nyelv eszköztárára van szükség. A birtokbavétel gesztusa: „*neveden szólítottalak, enyém vagy!*”<sup>20</sup> vagyis *a fogalmi megragadás*.<sup>21</sup> *Az ember homo semioticus: a világ helyébe annak nyelvi képét állítja, azon végez el gondolati műveleteket, amelyek a világ képét egy lehetséges világ képével szembesítik, amely utóbbi célként vezérli a fizikai világ instrumentális átalakítását. Legyen világ<sub>1</sub> az ember-előtti világ, világ<sub>2</sub> a nyelvileg-leképezett világ, világ<sub>3</sub> pedig a tételezett világ.*<sup>22</sup>

Könnyen belátható, hogy e megkülönböztetések alapvetőek Kant számára is. Nála a világ<sub>1</sub> a természeti világ, a magában való világ, a *Ding an sich*. Ez kívül esik a hatókörünkön, és működését a kauzalitás vezérli. A világ<sub>2</sub> is természeti világ, de a számunkra való (a megismerésünkre nyitott, és önmagunk számára leképezhető és leképezett) világ, a *Ding für uns*. A világ<sub>3</sub> az erkölcsi világ, az általunk önmagunk számára a természeti világ fölé emelt saját világunk.<sup>23</sup> Ebben nem a kauzalitás, hanem a szabadság törvényei érvényesülnek, és ez az előbbi kiszámíthatóságával szemben az utóbbi kiszámíthatatlanságát hozza magával.

Kantnál a második természet azonos magának az embernek a természetével, és mint ilyen, a filozófiai (ahogy ő nevezi: pragmatikus, és ezen a prudenciális racionalitást érti) antropológiára tartozik.<sup>24</sup> Bár természetesen az embernek is vannak természeti meghatározottságai, a természetben nem az okozati lánc egyik elemeként, hanem szabad cselekvőként vesznek részt – más szabad cselekvőkkel társulva. Szabadságuknál fogva pedig „az emberi cselekvések *sosem igazak és sohasem lehetnek igazak*. Így az emberi történelem előreláthatatlanságáról szólva Kant explicit módon állítja, hogy a jövő »nem tárható fel az ismert természeti törvényekből (ugyanúgy, mint ahogy a nap és a hold pályája előre megmondható természeti eszközökkel)«.”<sup>25</sup>

<sup>19</sup> Mózes I. 1, 28.

<sup>20</sup> Ézsaiás 43, 1.

<sup>21</sup> Kicsit bővebben: „Gondolatmenetünket megerősíti az a megfontolás, hogy amint feladjuk azt az eszmét, hogy az evilágon való tartózkodásunkat valamiféle – még ha homályos, töredékes és kritikátlan – tudatossággal kezdjük az egyedek, fajták, tények és hasonlóságok logikai teréről, és felismerjük, hogy még az olyan »egyszerű« fogalmak is, mint a színeké, a nyilvános tárgyakra (ideértve a verbális megnyilvánulásokat is), nyilvános szituációkban adott, nyilvánosan megerősített válaszok hosszú folyamatának gyümölcsei, nagyönis zavarbaejtőek lehetnek abban a tekintetben, hogy még ha vannak is olyan dolgok, mint benyomások és érzékelések, honnan tudhatjuk, hogy vannak, s hogy miféle dolgok azok. Mert immár felismerjük, hogy nem azért jutunk el valaminek a fogalmához, mert észleltük azt a fajta dolgot, hanem ahhoz, hogy észlelni tudjunk valamilyen dolgot, már birtokolnunk kell annak a fajta dolognak a fogalmát, s nem megmagyarázni azt.” Sellars, Wilfrid: *Empiricism and the Philosophy of Mind*, In Herbert Feigl – Michael Scriven (eds.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Volume I: The Foundations of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*. University of Minnesota Press, 1956, 306. o.

<sup>22</sup> Bár Arisztotelésznél a „második természet” a helyes gyakorlati észhasználat, Kantnál pedig az erkölcsi világ terrénuma, valójában a (természeti) adottság és az (emberi) intellektus viszonyából kiképződő fogalmi konstrukció, melynek az etikai aspektus csak az egyik összetevője. Vö. McDowell, John: *Mind and World*, Cambridge, Harvard U. P., MA. – London, 2000, 84. o.

<sup>23</sup> „Kedélyemet két dolog tölti el egyre újabb és fokozódó csodálattal s tisztelettel, minél gyakrabban és kitartóbban gondolkodom rájuk: *a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem*.” Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. In *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest, 1991, 289. o. (A 'Zárszó' kezdőmondata.)

<sup>24</sup> Ehhez lásd Wood, Allen W.: *Kant and the Problem of Human Nature*. In Jacobs, Brian – Kain, Patrick (eds.): *Essays on Kant's Anthropology*. Cambridge University Press, 2003, 38-59. o.

<sup>25</sup> Uo. 45. o.

## V. Kritikai racionalizmus

De hátha a természettudományok sem lehetnek olyan bizonyosak a dolgukban, az előrejelzéseikben. A kérdés a bizonyosság lehetősége, vagy általánosabban fogalmazva az „igaz, hogy...” előtag rendelése valamely állításhoz. Az igazság kérdése pedig jó alkalmat kínál egy kitérőre arról, hogy miért látszik, ha nem is szükségesnek, de mindenképpen védhetőnek a vissza-visszalépés a filozófiai gondolkodásunk kezdetéhez. Ha azt mondjuk – és valóban mondhatjuk –, hogy az ember természeti adottságai, vagyis megjelenése és képességei változatlanok a *homo sapiens sapiens* színrelépése óta, akkor ezt a mentális képességére és aktivitásaira is értjük. Ez azt is jelenti, hogy a világhoz való viszonyában a kíváncsiság, vagyis a megértésre törekvés jellemzi, a fogalmi megragadásban nyilvánul meg, a „Mi az?” kérdés megannyi változatának megválaszolásában. Számunkra az első, lényegig hatoló mentális kísérletet az antik görög filozófia képezi. Ha megannyi módosuláson és kiegészítésen ment is keresztül a kulturális evolúció során, az ott és akkor lefektetett fogalomkészlet mindmáig a világhoz való viszonyunk alapját képezi. Ahogy működik a görög drámák katarzisa, úgy működik a görög filozófia világlátása is. Erre utalhat Whitehead *bon mot*-ja: „A nyugati filozófia legbiztonságosabb általános jellemzése, hogy az a Platónhoz fűzött lábjegyzetek sorozata.”<sup>26</sup>

Ezért, hogy a „Mi az igazság? Mi az igaz?” kérdésének exponálását is a szofista Protagórasz híres tételéhez köthetjük: „Minden dolgok mértéke az ember” – így az igazság mértéke is. Arisztotelész mondhatja az Analitikájában azt, hogy ha van igaz premisszád, én hozzásegítelek szükségszerűen igaz konklúzió levonásához, az azonban analitika-előttés kérdés, hogy honnan tudható, hogy az a premissza valóban igaz. Erre szolgál az emberi mérték: a megvitatás, amiből majd az egész dialektika kibontakozik. A vita menete pedig az, hogy van egy kiinduló állítás, amelyet megpróbálunk megcáfolni, és ha ez – észszerűen – nem sikerül, akkor elfogadjuk igazként. Lényegében ugyanezt mondja a XX. századi kritikai racionalizmus is a falszifikációs tézissel. A vita megbízottjai pedig a tudományok, illetve a tudományfilozófia.

Bár a kritikai racionalizmus viszonylag új irányzat, alapjai visszanyúlnak Arisztotelészig, jelesül az első és második analitika, vagyis a dedukció és indukció viszonyáig. A második analitika alkalmazott logika, a tudományos következtetések logikája, azonban az egyes megfigyelésekből indukció útján levonható általános következtetések nem lehetnek olyan bizonyosan igazak, hogy azokból szükségszerűen igaz konklúzióra lehessen dedukció útján jutni. Ezt a tételt exponálta újra William Whewell,<sup>27</sup> előkészítve a terepet Karl Popper szókratikus metodológiája számára is az 1960-as években. A tudományfilozófiai fókusz folytán Popper ugyan kapcsolódott a Bécsi Körhöz, de – realista útkeresése miatt – nem vált annak tagjává. A párhuzamosan futó Frankfurter Iskolához sem kötődött; annak tagjaival a pozitívizmus-vita során került összeütközésbe – így az iskola második generációjának legismertebb képviselőjével, Jürgen Habermas-szal is. Legismertebb, s számunkra legrelevánsabb tétele a tudományt a nem-(ál-, elő-, meta-)tudománytól elhatároló falszifikációs tézis: általános elméletek sohasem indukálhatók szinguláris (megfigyeléseket rögzítő) állításokból, viszont ilyenekkel teljes bizonyossággal megcáfolhatók.

A valóságosság „olyan, mintha” műveletének alkalmazása az ember egész létmódját és gyakorlatát jellemzi.<sup>28</sup> A matematikában ilyenek a nem racionális, transzcendens számok,

<sup>26</sup> Whitehead, Alfred N.: *Process and Reality*, Whitehead, Alfred N.: *Process and Reality*. [1929] The Free Press, New York, 1969, 53. o.

<sup>27</sup> XIX. századi brit gondolkodó, aki – sok egyéb mellett – a tudományfilozófia, az indukció és tudományódszertan kutatója. Neki köszönhető a '*scientist*' (mint természettudós) terminus bevezetése. Ehhez lásd Wettersten, John: Foreword. In uő (ed.) *The Roots of Critical Rationalism*. Rodopi, Atlanta, GA, 1992.

<sup>28</sup> Erről legátfogóbban lásd Vaihinger, Hans: *Die Philosophie des als ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit*.

legismertebben a  $\pi$ . A XX. századi fizikába Einstein relativitás-elmélete hozta vissza a terminust, amelyet aztán Popper vonatkoztatott az igazság megfelelési elméletére (miközben tagadja az igazság verifikálhatóságát); kiegészítve azt az igazság (a „megfelelés”) fokozatainak koncepciójával és a valószínűséggel, mint az igazság kvantitatív mértékével.<sup>29</sup> Ez utóbbi az igazság fokozatosságából, fokozatos megközelíthetőségéből fakad, és a „mérőszáma”: egy elmélet vagy modell igazságtartalma mínusz a hamisságtartalma. Az, hogy ezek miként kvantifikálhatók, homályban marad. Mindezek miatt több kritika is éri Poppert;<sup>30</sup> ez azonban nem csökkenti e fogalom jogtudományi relevanciáját. A tudományos tételek bármikor ki vannak téve falszifikációnak, és a tudós közösség funkciója, hogy döntsön a tétel igazként (falszifikálatlanként) elfogadhatóságáról vagy elfogadhatatlanságáról. Az objektivitás az így gyakorolt kritikán alapul. Popper összefoglalásában:

„A tudomány nem bizonyossági, jól megalapozott állítások rendszere; de nem is olyan rendszer, amely folyamatosan halad a véglegesség állapota felé. Tudományunk nem tudás (*episztémé*): sosem mondhatja, hogy elérte az igazságot, vagy annak valamiféle helyettesítőjét, mint amilyen a valószínűség. A tudomány mégis több, mint egyszerű biológiai érték a túléléshez. Nem csupán hasznos eszköz. Bár nem érheti el sem a tudást, sem a valószínűséget, a tudás iránti vágy és annak kutatása a tudományos megismerés legnagyobb hajtóereje. *Nem tudjuk: csak megbecsülhetjük*. A becsléseinket pedig tudománytalan, metafizikai (bár biológiailag magyarázható) hit vezérli a törvényekben, a szabályosságokban, amelyeket feltárhatunk-felfedezhetünk. [...] De ezeket a csodálatos és merész feltételezéseinket és »anticipációinkat« gondosan és komolyan kontrollálják a szisztematikus tesztek. Ha megfogalmazzuk őket, egyik »anticipációnk« sem dogmatikai támaszon áll. Kutatási módszerünk nem arra való, hogy megvédjük őket, bizonyítandó, mennyire igazunk volt. Ellenkezőleg, megpróbáljuk megdönteni őket.”<sup>31</sup>

Popper Logikájának angol nyelvű kiadása (*The Logic of Scientific Discovery*) után 3 évvel jelent meg Thomas S. Kuhn fő műve.<sup>32</sup> Azon túl, hogy őt is Arisztotelész inspirálta, mondanivalójuk felületes egybevetéséből is világos, hogy inkább kiterjesztője, mint elutasítója Popper modelljének. Hans Albertről is az mondható, hogy Popper szószólója és alkalmazója volt főleg a társadalomtudományokra – így a jogtudományra is. Bár a kommunikatív cselekvés elmélete összeilleszthetőként is felfogható lenne a kritikai racionalizmus tudományos diskurzus felfogásával, mégsem ez történt – és ezen Albert is kifejezte az értetlenségét.<sup>33</sup> A félreértés/félremagyarázás az 1961-es német „pozitivizmus-vitára” nyúlik vissza, amikor a Frankfurti Iskola reprezentánsai (Adorno és Marcuse) kinyilvánította, hogy a nevezettek racionalizmus-felfogását a pozitivizmusuk beszűkíti, amit a második generáció részéről Jürgen Habermas a *Theorie und Praxis* (1963) lapjain megerősített.

Bár a fundacionalizmussal szembeszegezett falszifikációs módszer a pozitivizmus elutasításának indikátora lehetett volna, az a jog számára a műszaki tudományok technológiájához hasonlítható „szociáltechnológia” lehetőségeként tűnt fel Albert számára: „Mint kifejtettem, a társadalmi technológia képes elemezni a társadalmi rend bizonyos típusai lehetőségének és megvalósításának feltételeit. Ha tehát létrejön a törvényhozás tudománya,

<sup>29</sup> Vö. pl. Popper, Karl: *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, London – New York, 2002 (2nd ed.), 282. o. (Addendum, 1972.)

<sup>30</sup> Pl. Healy, Paul: On Popper on Truth. In *Auslegung*, 1986/2. szám, 134-135. o.; Agassi, Joseph: Verisimilitude. In *Discusiones Filosóficas*, 2011/19. szám, 61-86. o.; Tichý, Pavel: On Popper's Definitions of Verisimilitude. In *The British Journal for the Philosophy of Science*, 1974/2. szám, 155-160. o.

<sup>31</sup> Popper, Karl R.: *Logik der Forschung*, (Hrsg. von Herbert Keuth) Mohr Siebeck, Tübingen, 2005. (11. Auflage), 266. o. (85. Der Weg der Wissenschaft.)

<sup>32</sup> Kuhn, Thomas S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press, 1962.

<sup>33</sup> „[Habermas] Poppert és engem »pozitivistaként« bélyegzett meg, s a kritikája otromba félreértésekről tett tanúbizonyosságot ezzel a félrevezető címkézéssel.” Albert, Hans: *Treatise on Critical Reason*, Princeton University Press, 1985, XIII. o. ('Preface.')

annak legalábbis az ilyen technológiát magában kell foglalnia. Ennek révén eljutunk a racionális jogtudomány eszméjéhez mint szociáltechnológiai diszciplínához, vagy, hogy egy régi kifejezést használjunk, mint *ars*-hoz. A jogtudomány szociáltechnológiai értelmezésének lehetősége a jogtudomány mint normatív tudomány hagyományos felfogásával áll szemben.”<sup>34</sup>

## VI. Narrativitás

A kritikai racionalizmus tudományfilozófiájának kibontakozása nyilvánvalóan kapcsolódott a természettudományok XX. századi leválásához Newton determinisztikus fizikájáról és átváltásához a kvantummechanika és relativitáselmélet (Maxwell, Heisenberg, Planck, Bohr, Einstein) valószínűségi és relativisztikus egyenleteire. Ezzel a természettudományokban is végleg megszűnt a bizonyosság keresése. Ha pedig lemondanak/le kell mondaniuk arról, hogy úgy írják le a természeti valóságot, „ahogy az van”, akkor vállalkozzanak arra, hogy mondjanak egy meggyőző és megjegyezhető narratívát, ami megérthetővé és előreláthatóvá teszi tárgyukat. Ezzel közös nevezőre kerültek a mítoszokkal: a sokszerzős, hosszú idő során törtétekkel, amelyek nem gyengítik, hanem éppen erősítik az elmélet tudományosságát.<sup>35</sup> „Ami »mitikussá« teszi őket, az a hatalmas távolság, amely a valóság összekapcsolni kívánt szintjei között áll fenn: a feltételezett és a tapasztalt között – az Olümposz csúcsa és az Ember világa között. E fogalmak szétesnek, ha túl élesen próbáljuk őket meghatározni, de felismerhető mintát mutatnak, ha a megfelelő távolságból szemléljük őket. A nem-igazságuk az, ami a legjobban és kizárólagosan garantálja az igazságukat.”<sup>36</sup> A narratíva az a keret – a „tudás rendje” –, amelyben a valóságról szerzett tapasztalatokat elhelyezzük, és ennek révén az empirikus adatainkhoz jelentést és értelmet rendelünk. A narratív keret szervezi a tapasztalatokat térben, időben, téridőben, okozatosságban, relevanciában, jelentésben s állítja elő a megformált értelmet.

A narrativitás elmélete az 1970-es és '80-as években vált közismertté, bár alapjait az „ orosz formalizmus” irányzatához sorolt Vlagyimir J. Propp az 1928-ban *A mese morfológiája* címen megjelent könyvével vetette meg.<sup>37</sup> A *narrativitás* elmélete abból a törekvésből született, hogy a nyelvészeti elemzés ne érjen véget a mondattal, mint a vizsgálat tárgyává tehető legnagyobb egységgel, hanem terjedjen ki arra a kérdésre is, hogy van-e a mondatok összekapcsolásának ugyanolyan szabálykészlete, mint a szavakénak. A nyelvészetben a szintaxis így egészült ki a textológiával, a diskurzus-elmélet pedig a narratológiával. Az előfeltevés hátterét az emberi értelem-képzés (és világ-konstruálás) egyetemes „meta-kódjának” feltételezése képezi – Chomsky univerzális grammatikájához hasonló módon. A történeteknek két alaptípusa van: a történések „igaz” történetei és a mesemondók, írók „fiktív” történetei. A két típus kétségtelen különbségei ellenére a narratológia amellet érvel, hogy e különbségek nagyrészt *látszólagosak*. A különbséget a valóság tesztje adná meg, azonban a kérdés az, hogy – a maguk módján – *egyazon valóságra* utalnak-e. De hát hol az a valóság, amelyre ezek a fiktív történetek referálnak? Nyilvánvalóan van ilyen valóság: a természeti és

<sup>34</sup> Albert, Hans: Critical Rationalism. The Problem of Method in Social Sciences and Law, The Problem of Method in Social Sciences and Law, 12. o. In Ratio Juris, 1988/1. szám, 1-19. o.

<sup>35</sup> Vö. Vignale, Giovanni: Physics and Fiction. In Heydenreich, Aura – Mecke, Klaus (eds.): Physics and Literature. Concepts – Transfèr – Aestheticization. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2021, 139-146. o. A szerző a tanulmányát egy Lacan-idézettel indítja: „Az igazság a *fiction* struktúráját ölti magára.” Ugyanis mindkettőt az elmondhatóság végett konstruálják.

<sup>36</sup> Uo. 140. o. Ugyanebben a kötetben Aura Heydenreich két írásban Einstein (aki véletlenül Hans Albert Einstein) munkáiban mutatja be a narrativitás funkcionálását: Epistemic Narrativity in Albert Einstein’s Treatise on Special Relativity és Albert Einstein’s “Physics and Reality” and “The Electrodynamics of Moving Bodies”. Uo. 49-138. o.

<sup>37</sup> Propp, Vlagyimir J.: A mese morfológiája. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.

társadalmi létünk alapszerkezete, és annak lényegi jegyei. A fikatív történet is a valóságra vonatkozik: annak *imitálása* – erre utal a *mimézis* szó; „amit a *mimézis* imitál, az nem az események ténylegessége, hanem a logikai struktúrájuk, jelentésük”.<sup>38</sup>

A mesék, regék, mondák, mítoszok – vagyis a megtörtént dolgokról szóló valós vagy kitalált történetek – megadják a kulturális séma-, minta-készletét mindannak, ami megtörténhet, és/mert/ahogy elmesélhető. A jog világában ez világos: csak az történhet meg (jogilag érzékelhetően), amire van séma – ui. törvényi tényállásként rögzített lehetséges történet. A társas lét más szféráiban nincsenek kanonizálva a történetesémák, de jelen vannak és terelik a történetmesélést (mint pl. a dramaturgia a színpadon vagy filmen). Ugyanezek a sémák kínálják a kritériumot a történetek hihetőségének megítéléséhez is; ez a *narratív hihetőség*. Nem feltétlenül a történet igaz vagy hamis volta lesz az elfogadhatóság kritériuma (hiszen az gyakran nem is tudható) – hihető, életszerű, igazként elfogadható az a történet lesz, amely úgy hangzik, ahogy az ilyen történetek szoktak. Ez esetben viszont valami mással kell pótolni a bizonyosságot a valóság rekonstrukciójában: a valóság helyett be kell érni a *valószerűséggel*. A *verisimilitudo* szokásos hivatkozása a jogi nyelvben az *életszerűség*. „Életszerű” viszont egy *történet* lehet: a peres felek, a tanúk, a szakértők által előadott történet hihetősége, meggyőző ereje, azon az alapon, hogy „hasonlít az igazsághoz” – úgy „hangzik”, mint ahogy egy igaz történet. Amivel a történet egybevethető, az a történetesémák kulturálisan rögzített készlete, és ezen belül az „igaz történetek” sémái.

A történet e két (valós/fiktív) típusa közé lép be az *episztémikus narratíva*. A tudományos igazságok tényleges státusza a hipotézis mint „függő” igazság. Igazságigényt támasztanak, és ezt az igényt kényszerűen – jobb híján – el is kell fogadni, mert ez biztosítja a kapcsolatot a valósághoz. Hiányzik, mert nem hozzáférhető ugyanakkor a bizonyosság hitelesítő pecsétje. A valóság helyére ugyanúgy a valószerűség lép, mint a jog világában. A *verisimilitudo* viszonylag új jövevény a természettudományok, elsősorban a fizika körében, de Einsteinnél már 1905 óta, Poppennél a század közepe óta súllyal jelenik meg.<sup>39</sup> „A valószerűség által exponált metafizikai probléma a következő: vannak-e a természetben valódi szabályosságok? Az én válaszom »igen«. Az egyik érv [...] e válasz mellett a következő: ha nem volnának szabályosságok a természetben, akkor nem létezhetnének sem a megfigyelések, sem a nyelv: sem a leíró, sem az érvelő nyelv. E válasz ereje egyfajta józan realizmuson múlik.”<sup>40</sup> A valószerűség itt a (megismert) valóság egyik, soha véget nem érő rétegeként határozható meg. Agassi kritikája éppen ezt a tételt cáfolja: „...a rétegek elgondolása nem több metaforánál: nincsenek rétegek, s ha egy elmélet teljesen lefed egy réteget, az arra figyelmeztet: a réteg az elméletben létezik, nem pedig az univerzumban; ez az, amit a filozófusok hiposztatizálásként elutasítanak.”<sup>41</sup> Agassi szerint a valószerűség elfogadása metafizikai álláspont, s azért bírálja Poppert, mert ezt az álláspontot csak fél szívvel képviseli. Pedig a kritikai realistához az a nézet tartozik, hogy a tudományos elméleteket szó szerint kell érteni, s ha vélelmezett igazságot fogalmaznak is meg, az a valóságra reflektál.”<sup>42</sup>

## VII. És mégis...

...a természettudományoknak tulajdonítják azt, amit a jognak és a jogtudománynak nem, nevezetesen az igazságra törekvést és bizonyosként elfogadást. Márpedig akár a formalista, akár a realista jogtudományi megközelítést nézzük, maga a bírói döntés

<sup>38</sup> Uo. 292. o.

<sup>39</sup> Vö. Agassi: i.m. 62-63. o.

<sup>40</sup> Popper 2002: 282. o.

<sup>41</sup> Agassi: i.m. 83. o.

<sup>42</sup> Uo. 62. o.

bizonyosság-igénnyel születik; csak annak forrásában különböznek. A formalisták ezt a tételes szabályokból dedukált döntésnek, a realisták pedig a bírói meggyőződést meghatározó (egyéb) indokoknak tulajdonítják.<sup>43</sup> Nyilvánvaló, hogy a bizonyosság érzése nem kíséri sem a felek, sem a bírók/bíróságok egymás közti vitáját, azonban az egyéni vagy kollektív döntéshozatal folyamatában előálló bizonytalanság ritkábban képezi vizsgálat tárgyát. A bizonytalanság ezen állapotát jelöli az „episztemikus ambivalencia” kifejezés, ui. azt, amikor elvileg tudható az igazság, csupán csak több alternatív változatban áll rendelkezésre, és nem tudható, hogy melyik változat az igaz.<sup>44</sup> A Schrödinger macskáját övező bizonytalanságon kívül ez a helyzet áll elő a jog világában is, ha pl. két ellentétes tanúvallomás közül kell választani. Márpedig a jogban választ kell adni, és annak – szemben a kvantumfizikával – bizonyosságának kell lennie, pontosabban akként kell hangoznia. Nem mondhatja a bíró, hogy „a vádlott inkább bűnös, mint nem”, vagy „aligha állítható, hogy az alperes felelős a kár bekövetkezéséért”. Természetesen ez az ambivalencia (is) disszonanciát idéz elő, ami kognitív erőket mozgósít, hogy az idő szorításában sikerüljön feloldani a feszültséget.<sup>45</sup> Az emberi cselekvéseknek tehát nem lehetséges olyan előrejelző tudománya, mint amelyet a természettudományoknak tulajdonítanak.

„A modern kor beköszönte óta a tudományos vizsgálat tárgya elmozdult az érzékszervileg észlelhető dolgoktól a szenzorálisan már nem érzékelhető dolgok felé” – vezeti fel mondanivalóját Malinowski.<sup>46</sup> Ezzel a természettudományok (egyreszt) kerültek vissza abba a feltételrendszerbe, amelyben a múlt és jövőre irányuló jog és jogtudomány eleve található. Egyaránt kérdésessé/bizonytalanná vált a tudás és a valóság/igazság viszonya, mert mindegyik átkerült a konstruálás és nyelvi-fogalmi kifejezés dimenziójába, amely magával hozza a megértés és értelmezés lehetőségét, egyben kényszerét. „A természet immár nem a tudományos gondolkodás objektív referáltja. Az így konfigurált és megkonstruált referencialitás a tudományos rendszer szerves részévé válik és létrehozza annak ön-referencialitását. A reprezentációs mód dekonstrukciója elkerülhetetlenül vezet el egy episztemológiai dilemmához, mert bár a referáltakat technikailag a reprezentációs eljárás hozza létre, az ebből nyert intuíciók magukkal hozzák a hagyományos megfelelés igényét, nevezetesen azt, hogy a természettudósok *igaz* állításokat tudnak tenni a *valóságos valóságról*.”<sup>47</sup>

A természettudományok és a humán tudományok, így a jogtudomány között is eszerint nem e tudományok művelésének mikéntjében és alkalmasságában mutatkozik különbség, hanem megállapításaik mikénti narrálásában és annak mikénti keretezésében. „Ennek a kifejezésnek ugyanis, hogy *tudni valamit*, kettős értelme van; az egyik: *tudással rendelkezni* – mert akkor beszélünk tudásról, ha valaki tudással rendelkezik –, a másik: *a tudás alapján tevékenykedni*.”<sup>48</sup> Ez egyben az elméleti és a gyakorlati tudásterület különbségét is lefedi, azzal a következménnyel, hogy az elméleti tudáshoz az objektivitás, állandóság és általánosság, míg a gyakorlati tudáshoz a szubjektivitás, változékonyság és partikularitás képzete társul. Ez a

<sup>43</sup> Éppen e két felfogás vitáját nyilvánította terméktelennek Llewellyn, legalábbis a fellebbezési bíraskodás tekintetében: „Mindez azt jelenti, hogy az eszmény egyáltalán nem a »bizonyosság«, annak semelyik értelmében, amelyben ezt a szót használják a joggal kapcsolatban. A valódi eszmény a döntés *észszerű regularitása*.” Ez, teszi hozzá lábjegyzetben, a német *Rechtssicherkei*t megfelelője. Llewellyn: i.m. 216. o.

<sup>44</sup> Egyébként ez a dilemma képezi az alapját a „nehéz eseteknek”. Vö. pl. Amaya, Amalia: Epistemic ambivalence in law. Az ambivalenciától (ez is/az is) elhatárolandó a bizonytalanság (sem ez/sem az), a döntésképtelenség (talán ez/talán az) és a vacillálás (egyszer ez/máskor az).

<sup>45</sup> Ilyen erők mozgósítására utal pl. Cardozo, Benjamin N.: The Nature of the Judicial Process, a IV. előadásban.

<sup>46</sup> Malinowski, Bernadette: Literary Epistemology, Literary Epistemology, 279. o. In Heydenreich, Aura – Mecke, Klaus (eds.): Physics and Literature. Concepts – Transfer – Aestheticization. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2021, 279-302. o.

<sup>47</sup> Malinowski: i.m. 285. o.

<sup>48</sup> Arisztotelész: Nagy etika. Második könyv 6. cím. Gondolat, Budapest, 1975.

képzet pedig keretként szolgál a közlés befogadásakor és megítélésekor. Másként fogadjuk a „Tudom, hogy nem a Nap kering a Föld körül, hanem a Föld forog a tengelye körül” állítást – miközben csak onnan tudjuk, hogy igazolt autoritások ezt mondják, miközben érzékeinkkel pont az ellenkezőjét tapasztaljuk – és az „Ezt a pert biztosan megnyerjük” biztatást, arra gondolva, hogy láttunk már karón varjút.

A keretezés ugyanis különböző logikai térbe helyezi a közleményt, amely tér eltérően osztja ki az igaz/hamis, a tudom/vélem, a bizonyosan/lehetségesen minősítő címkéket. „Mi lenne a természet logikai tere? Azt hiszem, megragadjuk Sellars gondolkodásának a lényegét, ha azt mondjuk, a természet logikai tere az a logikai tér, amelyben a természettudományok funkcionálnak, ahogyan meg tudtuk közelíteni azokat a modern gondolkodás jól feltárt, és önmagukban is csodálatos fejlődésük révén.”<sup>49</sup> Az a tapasztalat, hogy a tudományos igazságok újra és újra megdőlnék, nem ássa alá elfogadottságukat, sőt a tudományok fejlődésének tapasztalata még jobban erősíti.

Továbbá (és azért, mert) a keretezés a közleményről a közlésre helyezi át a megítélés alapját. „A lényeges pont az, hogy egy esemény vagy állapot tudásként besorolásakor nem adjuk meg ezen esemény vagy állapot empirikus leírását; azt az indokok logikai terébe helyezzük, amellyel igazoljuk és képesek vagyunk igazolni, amit mondunk.”<sup>50</sup> Ha nem tudjuk szembesíteni az állítást az objektív tényekkel, a valósággal, ahogy az van, akkor a narráció maga lép elő az igazság megítélésnek alapjává. Amint egy tanúvallomás igazként elfogadását az dönti el, hogy úgy adták-e elő, ahogy a valóságnak megfelelő történetek hangzanak, akként a tudományos közlemények elfogadása is a karakterjegyeiktől függ. (Ezért pattanhatnak ki időről időre az áltudományosság botrányai.)

Másfelől a tudományok fejlődésének „láncregénye” (parafrazálva Dworkin metaforáját) természetesen illik a jogfejlődésre (a metafora forrásvidékére) is. Amint a tudományok episztémikus autoritását nem ingatja meg az állandó változásban megmutatkozó fejlődésük, úgy a jogi normák (pl. a lopás tilalma) érvényességét sem érinti az állandó megsértésük. A természettudományok vázolt XX. századi formálódásával legexplicitebb módon a *common law* változásai vethetők egybe. Kellogg az általa „jogi fallibilizmusnak” nevezett jogfejlődést Oliver W. Holmes elméletével jellemzi: „...semelyik általános formula nem lehet »végleges«. Egy rugalmas jogrendszer állandó retrospektív újra-osztályozását kívánja meg.”<sup>51</sup> Természetesen ez a civiljogi rendszerekre kevésbé expliciten, de ugyanígy igaz.

### *Irodalomjegyzék*

Agassi, Joseph: Verisimilitude. In *Discusiones Filosóficas*, 2011/19. szám, 61-86. o.

Albert, Hans: *Treatise on Critical Reason*. Princeton University Press, 1985. <https://doi.org/10.1515/9781400854929>

Albert, Hans: *Critical Rationalism. The Problem of Method in Social Sciences and Law*. In *Ratio Juris*, 1988/1. szám, 1-19. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.1988.tb00001.x>

<sup>49</sup> McDowell: i.m. XIV-XV. o.

<sup>50</sup> Sellars: i.m. 298-299. o.

<sup>51</sup> Kellogg, Frederic R.: *The Social Dimensions of Legal Uncertainty, The Social Dimensions of Legal Uncertainty: Reconciling Law and Science in the Formative Years of Pragmatism*, 18. o. In *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, 2013/2. szám.

Amaya, Amalia: Epistemic ambivalence in law. In *Nous-Supplement: Philosophical Issues*, 2021/1. szám, 7-23. o. <https://doi.org/10.1111/phis.12206>

Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Magyar Helikon, Budapest, 1971.

Arisztotelész: Eudemoszi etika. Nagy etika. Gondolat, Budapest, 1975.

Bódig Mátyás – Zódi Zsolt (szerk.): A jogtudomány helye, szerepe és haszna. MTA TK JTI – Opten Informatikai Kft., Budapest, 2016.

Cardozo, Benjamin N.: *The Nature of the Judicial Process*. [1921] Yale U. P., New Haven, 1928. (6th printing)

Coke, Sir Edward: *The Twelfth part of the Reports*. In Malcom, Joyce Lee (ed.): *The Struggle for Sovereignty: Seventeenth-Century English Political Tracts*. Vol. I., Liberty Fund, Inc., Indianapolis, Indiana, 1999.

Curran, Kevin: *Shakespeare's Theater of Judgment. Six Keywords*. Edinburgh University Press, 2024. DOI:10.1515/9781399516389

Healy, Paul: On Popper on Truth. In *Auslegung*, 1986/2. szám, 134-135. o. <https://doi.org/10.17161/AJP.1808.9121>

Hegy Szabolcs – Vinnai Edina – Zódi Zsolt (szerk.): *Orbis Iuris*. Bíbor, Miskolc, 2016.

Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Kant, Immanuel: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*. (Szerk. Hermann István – Láng Rózsa – Radnóti Sándor) Gondolat, Budapest, 1974.

Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest, 1991.

Kellogg, Frederic R.: *The Social Dimensions of Legal Uncertainty: Reconciling Law and Science in the Formative Years of Pragmatism*. In *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, 2013/2. szám. <https://doi.org/10.4000/ejppap.543>

Kuhn, Thomas S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press, 1962. DOI: 10.5897/PPR2013.0102

Llewellyn, Karl N.: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*. Little, Brown and Company, Boston-Toronto, 1960.

Malcom, Joyce Lee (ed.): *The Struggle for Sovereignty: Seventeenth-Century English Political Tracts*. Vol. I. Liberty Fund, Indianapolis, 1999.

Malinowski, Bernadette: *Literary Epistemology*. In Heydenreich, Aura – Mecke, Klaus (eds.): *Physics and Literature. Concepts – Transfer – Aestheticization*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2021, 279-302. o. [doi.org/10.1515/9783110481112-012](https://doi.org/10.1515/9783110481112-012)

McDowell, John: *Mind and World*. Cambridge, Harvard U. P., MA. – London, 2000 (5th printing) DOI. 10.1111/1468-0149.00066

Pascal, Blaise: *Gondolatok*. Lazi, Szeged, 2000.

Popper, Karl R.: *Logik der Forschung*. (Hrsg. von Herbert Keuth) Mohr Siebeck, Tübingen, 2005. (11. Auflage) DOI. 10.1524/9783050063782

Popper, Karl: *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge, London – New York, 2002 (2nd ed.) DOI <https://doi.org/10.4324/9780203994627>

Propp, Vlagyimir J.: *A mese morfológiája*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1995. (2. kiadás)

Scharffs, Brett G.: *Law as Craft*. In *Vanderbilt Law Review*, 2001, 2245-2347. o.

Sellars, Wilfrid: *Empiricism and the Philosophy of Mind*. In Herbert Feigl – Michael Scriven (eds.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Volume I: The Foundations of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*. University of Minnesota Press, 1956.

Szabó Miklós: *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Bíbor, Miskolc, 1996.

Szabó Miklós: *Ars iuris: A jogdogmatika alapjai*. Bíbor, Miskolc, 2005.

Szabó Miklós (szerk.): *Jogdogmatika és jogelmélet*. Bíbor, Miskolc, 2007.

Szabó Miklós: *A jogeset elmélete*. Bíbor, Miskolc, 2022.

Tichý, Pavel: *On Popper's Definitions of Verisimilitude*. In *The British Journal for the Philosophy of Science*, 1974/2. szám, 155-160. o. <https://doi.org/10.1093/bjps/25.2.155>

Vaihinger, Hans: *Die Philosophie des als ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit*. Felix Meiner, Leipzig, 1920. (4. Auflage)

Vignale, Giovanni: *Physics and Fiction*. In Heydenreich, Aura – Mecke, Klaus (eds.): *Physics and Literature. Concepts – Transfer – Aestheticization*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2021, 139-146. o. DOI:10.1515/9783110481112-005

Wettersten, John (ed.): *The Roots of Critical Rationalism*. Rodopi, Atlanta, GA, 1992. <https://doi.org/10.1163/9789004456914>

Whitehead, Alfred N.: *Process and Reality*. [1929] The Free Press, New York, 1969.

Wood, Allen W.: *Kant and the Problem of Human Nature*. In Jacobs, Brian – Kain, Patrick (eds.): *Essays on Kant's Anthropology*. Cambridge University Press, 2003, 38-59. o. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498190>